

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 55 (2017) 2- 9

BEGIJNEN EN BOEKEN

De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 1)

Hugo Vanden Bossche

Begijnen legden geen gelofte van armoede af. Persoonlijke bezittingen waren toegestaan, waardoor onder meer handschriften en vanaf de 16de eeuw gedrukte boeken niet automatisch opgingen in de eigendommen van de begijnengemeenschap. In tegenstelling tot de kloosters was er in de meeste begijnhoven geen centrale bibliotheek. Bij leven werden boeken aan elkaar doorgegeven en bij overlijden konden de toen prijzige boeken opnieuw door de familie worden opgeëist of bij testament nagelaten aan andere begijnen of verkocht. Boekencollecties uit begijnhoven zijn dan ook een zeldzaam goed.

In tegenstelling tot andere begijnhoven heeft het begijnhof van Turnhout niet alleen een uitgebreide muziekcollectie^{1,2}, maar ook een rijke collectie boeken uit de 16de tot de 20ste eeuw. Wegens plaatsgebrek in het Begijnhofmuseum zijn beide collecties naar het Stadsarchief verhuisd. Om toch een idee te geven over de 685 boeken die de collectie rijk is, wordt in een aantal artikelen in de Begijnhofkrant deze boekencollectie besproken. In onderstaand artikel bespreken we na een algemene inleiding de boeken uit de pastoor Mermans-collectie (deel 1).

In de 13de en 14de eeuw waren sommige begijnen hoog opgeleid.³ De minderbroeder magister Guibert van Doornik (Guibertus Tornacensis, ook Gilbert van Doornik) schrijft in 1274: “Je treft te onzent vrouwen aan die men begijnen noemt en van wie sommigen zich laten voorstaan op hun scherpzinnigheid en zich verheugen om nieuwicheden. Ze hebben de mysteriën van de Heilige Schrift verklaard en ze vertaald [vanuit het Latijn] in de gebruikstaal [Frans], terwijl zij die echt onderlegd zijn in het bestuderen ervan, ze amper begrijpen. Ze lezen ze samen, achteloos, stoutmoedig, in kleine conventen, in donkere cellen, zelfs op pleinen.”⁴

Dat begijnen hun godsdienstbeleving en kennis aan hun medebegijnen en andere lekenvrouwen wilden doorgeven, blijkt ook uit een merkwaardig handschrift van 1273, nagelaten door de Parijse theoloog Peter van Limoges.⁵ Deze verzamelaar van sermoenen noteerde van de toenmalige grootmeesteres van het Parijse begijnhof, Agnes van Orchies, een

uiteenzetting over de betekenis van het feest van de kerkwijding. In een beeldspraak die volgens Walter Symoens⁵ herinneringen oproept aan de geschriften van Hadewijch, vergelijkt de grootmeesteres het kerkgebouw en de vrome ziel, “beiden aan God gewijd”, en associeert zij de rituelen en attributen van de wijding met de essentiële taak van de begijn: de boetedoening, zowel uiterlijk door het vasten, als innerlijk door de meditatie over het Passieverhaal.⁵

Begijnen gaven in de 13de eeuw, in navolging van kluizenaressen, les aan één of meer jonge meisjes, aan postulanten en novicen. Zo zou de Brabantse cisterciënzer non Beatrijs van Nazareth (†1268), die haar mystieke ervaringen in de volkstaal, het Diets, verwoordde, als zesjarige bij begijnen in Zoutleeuw hebben gewoond.³ Deze begijnen onderwezen haar in de *artes liberales* van die tijd; ze zou er ook Latijn hebben geleerd.⁶ Ook Ida van Gorsleeuw (Leeuwen, Léau, †1263/73), die net als Beatrijs van Nazareth en Ida van Leuven intrad bij de cisterciënzerinnen, werd opgevoed door ‘begijnen’.⁷

De mystica Ida van Nijvel (†1231) zou van haar negende tot haar zestiende jaar bij een kleine begijnengemeenschap in Nijvel gewoond hebben, waar ze, althans volgens haar *vita*, onderwijs ontving.⁴ Het is mogelijk dat ze ook les heeft gekregen van magister Guido van Nijvel (†1227). “*Om les te krijgen van hem, kwam men naar hem vanuit talrijke streken: vanuit Duitsland (Dietsers en Duitsers), Kempen (Campania), Vlaanderen en Frankrijk. Allen zonden hun jonge maagden naar hem voor onderricht.*”⁴

De als begijn³ levende zuster Sapientia leerde Juliana van Mont Coinillon⁸ (†1258) niet alleen lezen en schrijven in de volkstaal, maar onderwees haar ook het Latijn en bracht haar in contact met de geschriften van Augustinus en Bernardus van Clairvaux. Vooral Bernardus’ meesterwerk over het Bijbelse minnedicht, het Hooglied – *het lied der liederen* – zou op het menu gestaan hebben.³ Mogelijk kende zij ook ‘*De commentaar op het Hooglied*’, geschreven door de uit de regio Luik-Brabant afkomstige vriend van Bernardus, Willem van Saint-Thierry, de wegbereider van de Brabantse mystiek.⁹

Wie zeker vertrouwd was met het werk van Willem van Saint-Thierry, is ‘onze’ 13de-eeuwse dichteres, mystica en mogelijk rondtrekkende begijn Hadewijch. Zij vertaalde uit het Latijn een tekst uit het werk van Willem, die ze in haar 18de brief verwerkte.⁹ Ook de werken van

Bernardus moet ze gelezen hebben, want in verschillende brieven citeert ze uit zijn sermoenen.⁹

Hadewijch en de schrijfster van *Le miroir des âmes simples et anéantis et qui seulement demeurent en vouloir et désir d'amour* (*De spiegel der eenvoudige, vernietigde zielen, die in willen en wensen volkomen in de liefde verwijlen*), de 'begijn' Marguerite Porète, haalden althans gedeeltelijk hun kennis uit bestaande boeken.³ Ook de begijnen die lesgaven en de postulanten en novicen voorbereidden op hun professie, moeten toegang gehad hebben tot de toen beschikbare boeken.

Tot welke boeken zij precies toegang hadden, is niet met zekerheid geweten. Er zijn namelijk zeer weinig of zelfs geen boeken uit de 13de of latere eeuwen bewaard gebleven die ons een idee geven over de wijze waarop geschreven teksten het onderwijs door begijnen ondersteunden. Zeker in de middeleeuwen, maar meestal ook later nog, waren er in de begijnhoven zelden of nooit centrale bibliotheken. Vooral de kostbare handschriften en de vanaf de 16de eeuw (hand)gedrukte boeken bleven persoonlijk bezit en keerden bij overlijden dikwijls terug naar de familie. Boeken werden ook doorgegeven aan individuele begijnen, soms aan conventen, de infirmerie, het koor of de begijnhofpastoor.

Er zijn maar een paar 'inventarissen' van boeken die in het bezit waren van conventen of begijnhoven teruggevonden. Alleen *Het boekenlijstje van de Haarlemse begijnen*^{3,10} geeft een idee van de boeken die in de 15de en 16de eeuw op het begijnhof in Haarlem aanwezig waren.

In het begijnhof van Breda werd tot voor kort een groot aantal boeken die de begijnen gebruikten, bewaard.¹¹ Uit de tekst van Drs. Ine Roozen kan worden afgeleid dat, misschien met uitzondering van het boek *De Navolging van Christus* van Thomas a Kempis (drukjaar wordt niet vermeld), alleen boeken uit de 17de-19de eeuw werden bewaard.

In de boekencollectie van het Begijnhofmuseum in Turnhout zijn ook geen boeken uit de 15de eeuw gevonden. Vanaf de 16de tot en met de 20ste eeuw zijn er echter niet minder dan 685 boeken recent geïnventariseerd.¹² Dat er in het begijnhof van Turnhout geen boeken uit de 14de en 15de eeuw bewaard zijn gebleven, is niet zo verwonderlijk. Waarschijnlijk zijn er pas in de eerste helft van de 14de eeuw een paar begijnen in Turnhout gaan samenwonen. Een

eerste vermelding van een *curtis beghinarum* dateert van 1340 en in 1480 wordt er voor de eerste keer een idee gegeven hoe ‘groot’ het begijnhof toen was.⁴ Er zouden toen aan de rand van de oude stad, op grond van de Warande, een kerkje en 18 huizen (inclusief de infirmerie) gestaan hebben, die bewoond werden door 60 personen (begijnen, novicen, pensionairs). Er zullen toen wel boeken aanwezig geweest zijn, maar die zijn mogelijk in 1562 verbrand, want toen brandde een groot deel van het begijnhof, inclusief de infirmerie, af.⁴

De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout

Vanaf de stichting van het Begijnhofmuseum in 1953 werden de boeken die eigendom waren van begijnen, begijnenpastoors en onderpastoors (kapelaans en assistenten), van het noviciaat en de infirmerie en ook later van priesters op rust, in het museum verzameld en bewaard. Omdat een uitbreiding van het museum niet kon en de collectie moeilijk toegankelijk was voor onderzoekers, werd beslist 628 boekbanden (die samen 685 boeken bevatten) uit de 16de tot en met de 20ste eeuw over te brengen naar het Stadsarchief.

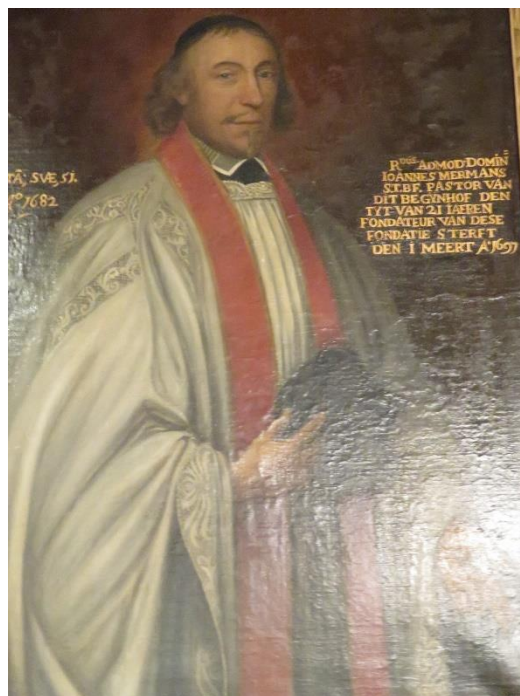
Voordat de boeken naar het Stadsarchief verhuisden, werden ze in samenwerking met Bert Tops (een gedeelte van de boeken uit de 16de-18de eeuw) geïnventariseerd.¹² De door Johan Van Gorp samengestelde inventaris van de boeken uit de 16de tot en met de 18de eeuw vormde de basis van deze inventaris. De verzamelde gegevens werden aangepast aan de door Alain Van Hove, medewerker van het Stadsarchief Turnhout, in de ‘*Short Title Catalogue Vlaanderen*’ (STCV) opgenomen bibliografische beschrijvingen. In 186 van de 685 boeken staan namen vermeld van begijnen, geestelijke dochters en andere vrouwelijke bewoners van het begijnhof en in ca.100 boeken wordt een pastoor of de pastorijs vermeld.

In onderstaand en de volgende artikels kunnen uiteraard niet alle boeken worden besproken. We zullen ons moeten beperken - op een paar uitzonderingen na - tot de boeken die onder meer passen bij de meditatie over het passieverhaal, die ‘als voedsel voor de begijnenspiritualiteit’¹³ dienden en die hen moesten beschermen tegen ‘ketterse’ geschriften.

Vermits na het Concilie van Trente (1547-1563), het begin van wat later de contrareformatie werd genoemd, de pastoors en andere ‘zielzorgers’ door de kerkelijke overheid verplicht werden zich te voorzien van een of meer ‘preekboeken’¹⁴, is er zowel in de Mermans-collectie als in de boekencollectie van het pastoorsambt een aantal boeken met modelpreken aanwezig.

Het kan verwonderlijk lijken dat er in de boekencollectie een honderdtal boeken aan het ‘pastoorsambt’ kunnen worden toegeschreven. De pastoors, onderpastoors en kapelaans moesten zich houden aan de voorschriften van het hof; ze moesten vooral de privacy van de begijnen respecteren. De regel dat er na sluitingstijd geen mannen op het hof aanwezig mochten zijn, gold ook voor hen. Vandaar dat hun woonsten zich steeds buiten het hof moesten bevinden.⁴

Deze regel werd door Servatius Wynricx, pastoor van 1571 tot 1596, niet gevolgd. In 1588 zou hij een pastorie op het Turnhoutse hof, mogelijk op het huidige huisnummer 80, gebouwd hebben.⁴ Dat moet toen de enige pastorij op een begijnhof geweest zijn. Het bleef echter niet de enige. De pastorij, nu gevestigd in Begijnhof nr. 76, waar tot 2008 de meeste begijnhofpastoors woonden, werd in 1648 gebouwd (of verbouwd). Omstreeks 1680 bouwde pastoor Joannes Mermans S.T.B.F. (°11.12.1630 – †1.03.1697) op eigen kosten een huis met koetshuis, paardenstal en verblijfplaats voor de knecht op het Hof. In dat huis stichtte hij bij testament de naar zijn patroonheilige genoemde fundatie van het Sint-Jansconvent⁴ (Begijnhof nr. 56, waar nu het Begijnhofmuseum is gevestigd). De boeken uit deze pastoorswoningen werden vanaf 1953 in het Begijnhofmuseum verzameld.

Portret van pastoor Joannes Mermans, Vlaamse school, 1682 (olieverf op doek). Joannes Mermans (°Mol, 11.12.1630 - †Turnhout, 1.03.1697, begraven in de H. Kruiskerk, middelste

rij vooraan) was kapelaan (vicarius) op het begijnhof van 1664 tot 1677 en pastoor van 1677 tot 1697. (Begijnhofmuseum)

Deel 1: Boeken van de pastoor Mermans-fundatie

Deze kapitaalkrachtige pastoor had een welvoorzene bibliotheek. Uit archiefdocumenten van de Oude Universiteit blijkt dat Mermans bij testament, verleden voor notaris Slaets op 27 april 1697, al zijn Latijnse boeken had afgestaan aan de Pedagogie De Burcht te Leuven.¹⁵ Deze boeken zijn in 1914 verloren gegaan toen de Universiteitsbibliotheek na een bombardement volledig afbrandde.

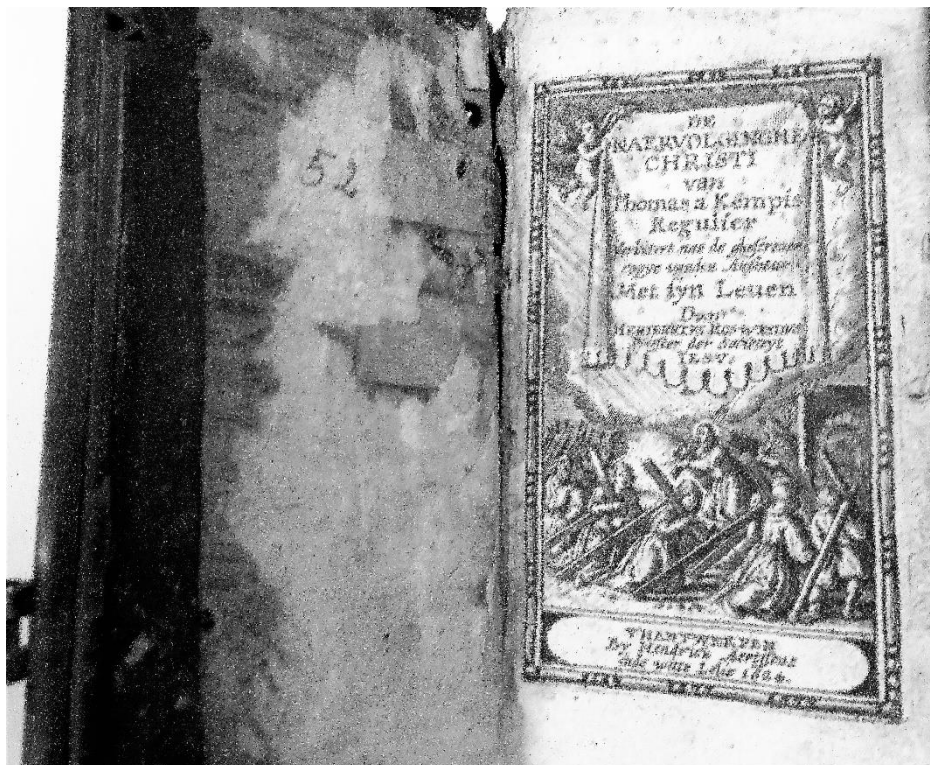
Hoeveel geestelijke boeken pastoor Mermans aan het Sint-Jansconvent heeft nagelaten, is niet geweten. In het derde kapittel van de ‘*Fondatie-regel van het St Jans Konvent*’¹⁶ staat: “... *dat de godvruchtige oefeningen van dese begeyn in huys onderhouden worden, als te lesen het Cransken van Ons L. Vrouwe, de seven Salmen der penitentie, met de litanie van Ons L. Vrouwe van Loretten (Loretto), ende noch andere litanie naer haere devotie, oock datter alle dage eene geestelijcke lessen gelesen wordt duerende omtrent een halfuer, waer toe den Heer Fondateur veele geestelijcke boecken aen de fondatie zal laeten.*”

Zeventig boekbanden, waarvan in vier twee en in een drie boeken samen zijn ingebonden, uit de 16de en 17de eeuw zijn op het begijnhof gebleven (voor het openen van de inventaris van de boekencollectie: zie ‘Literatuur en noten’, nummer 12). Verschillende boeken zijn na het overlijden van pastoor Joannes Mermans toegevoegd aan de bibliotheek van het Sint-Jansconvent. Uit de eigendomskenmerken blijkt dat er naast de 36 boekbanden waarin pastoor Mermans’ naam of zijn initialen staan, er nog 32 boekbanden zijn waarin enkel de Mermans-fondatie is vermeld en in drie komt zijn naam helemaal niet voor.

Het *Breviarium Romanum Antverpiæ* (ex Officina Plantiniana, Balthasaris Moreti, MDCLVI) (invent. nr. M1603) was eigendom van Anna Theresia Aerts “*op de Choor gekomen den negenentwintigste mei van het jaer ons Here 1764*” en voor *Beggijntje* geprofest op 16 juni 1776 (21 jaar) (beroep kantwerkster, †09.10.1814).¹⁷ Dit boek is mogelijk pas in de 18de eeuw aan de Mermans-collectie toegevoegd. Het is niet uitzonderlijk dat een *breviarium* eigendom was van een leek. Een brevier of *breviarium* werd gebruikt door geestelijken voor

het dagelijks gebed, maar al vanaf de 15de eeuw werden deze *breviaria* ook door vrome leken gekocht en gebruikt.¹⁸

Ook in de ‘rijpe vrucht van de Moderne devotie’¹⁹, *De naervolginghe Christi van Thomas a Kempis met syn leven*, komt Mermans’ naam niet voor. Deze 15de-eeuwse bestseller was mogelijk eigendom van Guillelmus Vertessen (med. Licentiati, Anno Domini 1672) of van Bartholomeus Nijvers. (invent. nr. M1611)

De naervolginghe Christi van Thomas a Kempis met syn leven, Thomas a Kempis, Heribertus Rosweydyus, priester SJ, gedrukt T’Hantwerpen By Hendrick Aertssens inde Witte Lelie, 1624, 425 p.

Het boek *Inleydinghe tot de volmaecktheyt*, geschreven door Franciscus de Smidt SJ en gedrukt in 1656 bij Cornelis Woons (invent. nr. M1506), was eigendom van koordeken Nicolaus Cuylen, die van 1632 tot 1673 pastoor was op het begijnhof. Dit boek behoorde tot het pastoorsambt (in dit boek staat wel JM).

In achttien boeken staan namen van begijnen en andere ‘bewoonsters van het begijnhof’ vermeld. Onder meer deel 1 en deel 2 van het in 1624 gedrukte *De beclagingen Christi over*

de ondanckbaerheyt der ioden ende quade christenen van B. Matthiis Pavli (augustin Matthias Pauli) waren eigendom van Helena Reyck (invent. nr. M1607, M1608).

Titelblad van *De beclagingen Christi over de ondanckbaerheyt der ioden ende quade christenen sermoon-wys wtgeleyt bedeylt in twee stucken ende versiert met dry schoone Tafelen*, door B. Matthiis Pavli, prior Eremyten van St. Augustinus, Brugge, *Het I. stvck, Tot Loven*, By Hen. Van Hastens, 1624, 586 p. (invent. nr. M1607)

In deel 1 staat een tekstje van Helena Reyck dat goed aansluit bij de spiritualiteit van de begijnenbeweging:

*O doot hoe bitter is u gedenc-
kenisse in een hert dat noch
soe ongestorven is*

*O jesu hoe swaer ist my soe
lange van u gescheyden te syn
en wanneer toch sal ic gheheel
in u v(er)slonden syn u bruyde-
gom mynder sielen weest
mynder bermertich*

Of ze een beginn of geestelijke dochter was, weet ik (nog) niet; haar naam komt niet voor in de lijst van beginn (vanaf 1600)¹⁷ en ook niet in de lijst van de 'Naemen van wereldlijke personen moeders, susters, scholieren ende andere dochters op dit hof overleden' (tot ca. 1800)²⁰.

In de Mermans-bibliotheek zijn er zes boeken van de Mechelse jezuïet Franciscus Costerus (°Mechelen 1532 - †Brussel 1619). Dit is niet uitzonderlijk, want in de 17de eeuw waren Costerus' preekverzamelingen in heel veel pastoorsbibliotheken aanwezig.¹⁴ Misschien is het wel uitzonderlijk dat in het boek *Sermoonen op alle de Epistelen van de son-daghen van den gheheelen iare met twee sermoon-octaven d'eerste van t' H. Sacrament des Autaers d'ander van de H. Moeder Godts met sommighe van hare waerachtighe miracvlen* (invent. nr. M1646) staat 'desen boeck hoort toe Maeyken Wauters'. Dit door Franciscus Costerus SJ geschreven en in Antwerpen door Hieronymus Verdussen gedrukte boek bevat:

- *Cathollicke sermoonen op de epistelen van de sondaghen van den gheheelen iaere / Franciscvs Costervs*, Antwerpen, 1616
- *Acht sermoonen ter eeren der H. moeder Godts op de acht capitelen van Salomons III, boeck ghenoeemt Canticvm canticorum / Franciscvs Costervs*, Antwerpen, 1616
- *Waerachtighe historien stichtighe exempelen ende sekere miracvlen [...] van de H. moeder Godts Maria / Franciscvs Costervs*, Antwerpen, 1615

Mogelijk werd Maeyken (Maria?) Wauters, geproft in 1646, aangetrokken door de sermoonen in het boek *Canticum canticorum*, het lied der liederen, het Hooglied.

Modelpreken vond pastoor Mermans ook in Franciscus Costerus' boek *Schat der sermoonen op alle de daghen des vastens*. Dit boek werd in 1643 te Antwerpen bij Caesar Joachim Troгнаesivs gedrukt (invent. nr. 1647). Het werd door pastoor Mermans aan zijn *fondatie* gegeven. Er staat in vermeld: *desen boeck hoort aen de alder godtvruchtigste ende d(...)nende susters ende beggijntiens in de fondatie tot Turnhout*. Achteraan staat een zinnetje dat door de

al vermelde Helena Ryck zou kunnen geschreven zijn: *den man en is niet wijs die sijn huijs timmert op eijs want ten sal niet blijven [...] vrisen dan moet den man sijn huijs verliesen.*

Pastoor Mermans bezat ook twee boeken van de Duitse mysticus Johann Tauler (Johannes Taulerus, °ca. 1300 - †1361), een van de grootste predikanten van de middeleeuwen¹⁴ (invent. nrs. M1510, M1609). In het boek *Van volcomē[n]theyt alre duechden: een seer innich boecxken* (colofon 1563) staat dat niet alleen Janneken Struys de eigenaar is, maar ook *desen boeck hoort toe Lucia Wuyts* (Herentals), *Syken Wuyts* en een *Magdalena* (?). Ook in het boek uit 1607 *Dat merch der zielen oft Van volcomenheyt alder deuchden* (invent. nr. M1609) staat een aantal (moeilijk leesbare) namen. Daardoor weten we niet aan wie dit boek toebehoorde. Het werd zeker aan de fundatie geschonken, want na een ‘naam’ staat: *desen boeck moet naer mijne doot die fondatie van dit begijnhof*. Hoewel de naam van pastoor Mermans niet wordt vermeld, is het mogelijk dat ook Taulers’ preekboek (invent. nr. B1633) *Gheestelycke Sermoonen. Op allede Sondaghen ende Heyligh-daghen van het gheheele jaer* (drukker Hieronymus Verdussen, 1647) in zijn bibliotheek aanwezig was en later verhuisde naar de pastorijs.

In het in 1618 gedrukte boek *Den gheestelycken strydt, met reden ghenoeemt een gulden tractaetken vande volmaecktheyt ende vermeerderd met een cort tractaetken van de suyverheyt* (invent. nr. M1614) staat vermeld *desen boeck hort toe Cornelia Dierckx, woenende op het begijnhof tot Tornoudt, bidt voer haer*. Deze praktische gids tot spiritueel leven is de eerste Nederlandse druk van dit boek (drukker Hendrick Jaey, Mechelen). Het boek verscheen eerst in Venetië in het Italiaans in 1589 (de auteur R.P.D. Lorenzo (Laurentius) Scupoli) als *Il Combattimento spirituale*. Het werd in het Spaans vertaald door Juan Castaniza, die veelal ten onrechte als auteur wordt vermeld. De Nederlandse vertaling van de Spaanse tekst wordt toegeschreven aan Gerardus Zoes SJ. Lorenzo Scupoli van de orde der theatijnen (de orde van de ‘biddende priesters’) publiceerde dit boek eerst onder het pseudoniem *Un servo di Dio* (een dienaar van God). Pas drie weken na zijn dood op 80-jarige leeftijd in 1610 in Napels verscheen de eerste uitgave onder zijn eigen naam. Daarvoor was het al in alle belangrijke talen van Europa vertaald.²² Sinds 1589 zijn er wereldwijd ongeveer 600 edities verschenen; in 2014 verscheen bij Scriptoria Books (Arizona, USA) nog een Engelse editie.

Begijn Catharina vanden Nieuwenhuijse, geprofest in 1609, bezat in 1617 het boek *Gheestelijcke bloemen om wel ende salichlycken te leven, uit alle de boecken vanden eerweirdighen vader B. Ludovicus Granatensis* [Luis de Granada] *by een vergadert in acht deelen*. (invent. nr. M1617) Kostprijs: 22 stuivers.

Het catholyck memory-boeck in welck veel plaetsen zoo uyt de H. Schrifte als uyt de Oud-Vaders, die geleefd hebben in de eerste vier hondert jaren na de geboorte Christi worden verhaalt... werd *by een vergadert ende bedeylt in vier boecken* door Turano Vekiti (pseudoniem van Kievit Arnout). Het werd in Leuven bij Benardyn Maes in 1648 gedrukt (invent. nr. M1624). In het 1057 bladzijden tellende boek staat naast J. Mermans-*fondatie* een 'jouffr. Cecilia S...' vermeld. Kwam het boek van deze juffrouw?

Naast het boek *Geestelycke Oeffeninghen vanden H. Vader Ignatius van Loyola instelder van de Ordre der Societeyt Jesu*, gedrukt bij Michiel Cnobbaert, 1673 (invent. nr. M1615), is er in de Mermans-bibliotheek een boekje met als titel: *Inleydinghe tot een gheestelyck leven, ofte, Korte onder-wysinghe om wel te bidden, mediteren, ende godt-vruchtelyck te leven* (invent. nr. M1626). Auteur: Ignatius de Loyola, gedrukt in Antwerpen bij Cornelis Woons, 1664. Dit boek kan hebben toebehoord aan Franciscus Rosa, Franchus Rosa (1711) en Wilibrodum Rosa AS. Op het begijnhof werd in 1767 de in 1747 te Geel geboren Lucia Rosa geprofest. Zij was de dochter van Fransisci Rosa en Elisabeth Broekhoven. Misschien heeft deze begijn (kantwerkster) het boek naar het Sint-Jansconvent gebracht?

Het boek *Leeringhe der religievsen ende Godtvruchtighe oeffeninghen van deughdelijcke menschen* (invent. nr. M1631) werd geschreven door de raadsheer van Karel V, don Antonio de Guevara, en door de provinciaal Fr. Amandus (kapucijn) vertaald. In dit in 1627 te Antwerpen bij Hendrick Aertsens gedrukte boek staat *desen boeck hoort toe Barbara N (...)* *begijnte tot Turenoudt*.

Den Roomschen catechismus, ofte Het kort begriip van het christen en catholijck geloof is, zoals te verwachten was, ook aanwezig. Deze catechismus werd uitgegeven op bevel van het algemeen Concilie van Trente en in het Nederduits vertaald door Wilhelmus Foppens. Dit 758 bladzijden tellende boek werd gedrukt in 1668 te Brussel door F. Foppens (invent. nr. M1613). In dit boek wordt Joannes Mermans vermeld, maar er staat ook: *Ad usum R.D. Anth. Van Me(ir?), pastoris S. Anthonij, 1702*.

Een boek dat pastoor Mermans bij zijn preken kan geholpen hebben, is *Den Catholycken pedagoge oft Christelycken onderwyser in den catechismus verdeelt in vyf deelen, uytlegghende in Hondert Lessen in Christelijcke Waerheden, ende pincipaele Mysterien van het Heyligh Roomsche, Catholijck, Apostolijck gheloof*. Dit boek werd geschreven door een naamgenoot, Petrus Vanden Bossche, en werd in 1685 gedrukt bij Hendrick van Dunwalt, boekverkoper op *de Eyer-Merckt inde dry Monicken (Antwerpen)*. (invent. nr. M1610)

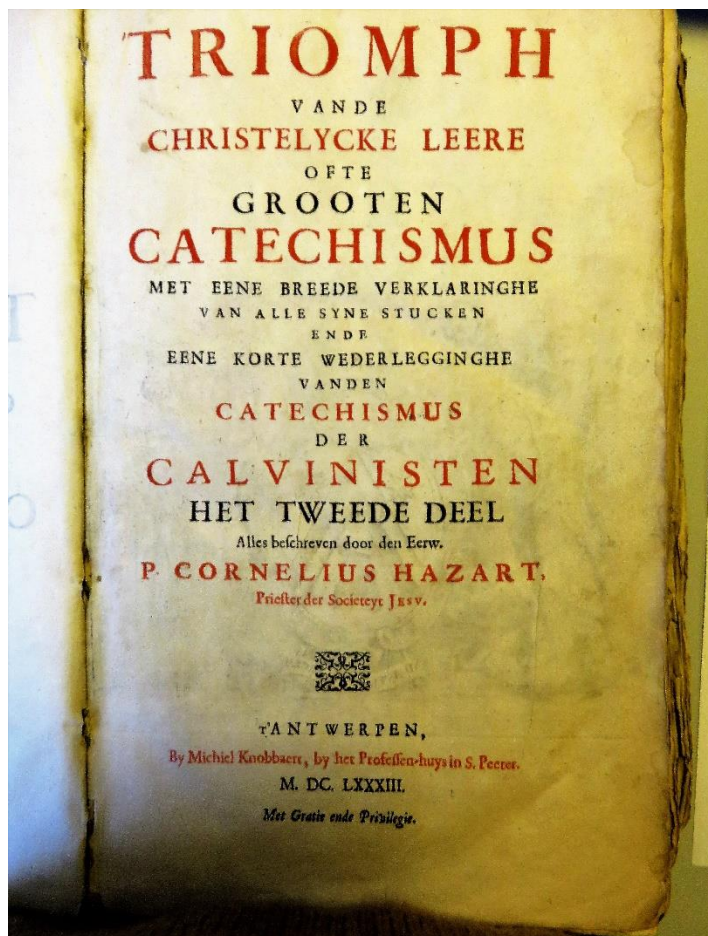
De in Wintelre (Noord-Brabant) geboren begijnen Dimpna van Oudenoven (†1686) en haar nicht Anna de Wit (†1677) staan vermeld in het boek *Opclimbinghe des Gheests tot Godt door de Leeder der creatveren* (invent. nr. M1640). Dit boek werd geschreven door de belangrijkste theoloog van de contrareformatie²³, Robertus Bellarminus SJ (Bellarmino, °1542 - †1621). Het werd vertaald door Nicolavs Bvrenvs (Nicolaas Van Buren) SJ en in 1617 in Antwerpen gedrukt bij Guilliam Lesteens.

De in 1930 heiligverklaarde kardinaal Bellarminus studeerde, nadat hij toetrad tot de orde van de Sociëteit van Jezus, filosofie en theologie aan het Romeins College in Padua en vanaf 1570 in Leuven, waar hij tot 1576 in het studiehuis van zijn orde verbleef. Daar onderging hij de invloed van de theologie van de ‘Leuvense school’, dus ook van de geschriften van Johannes Driedo²³ (°Turnhout, ca.1480 - †Leuven, 1535). Hij was wel de grote tegenstander van Driedo’s leerling, Michael Baius (voor meer informatie: zie Marcel Gielis²³).

Het hierboven vermelde boek was niet het belangrijkste dat Robertus Bellarminus schreef. Hij wordt de *Founding Father* van de systematische katholieke controversetheologie genoemd.²⁴ Als professor aan het Romeins College gaf hij een lessenreeks die uitmondde in zijn driedelige standaardwerk *Disputationes de Controversiis*, het eerste systematische handboek voor de katholieke controversetheologen om de strijd met het oprukkende protestantisme aan te gaan.²⁴ Op basis van zowel bewijzen uit de Heilige Schrift als uit de werken van de kerkvaders (tot 500 na Chr.) trachtte hij de doctrinaire continuïteit en dus juistheid van de gehele katholieke geloofsleer te bewijzen. Het werk is nog altijd een vindplaats voor argumenten in de ‘strijd’ tussen katholieken en protestanten.²⁴

Bellarminus’ populairste boek werd zijn catechismus, die de christelijke leer bondig weergeeft.²⁵ Deze catechismus is niet aanwezig in de boekencollectie. Wel aanwezig is *Triomph vande christelycke leere ofte grooten catechismus met eene breede verklaringhe van*

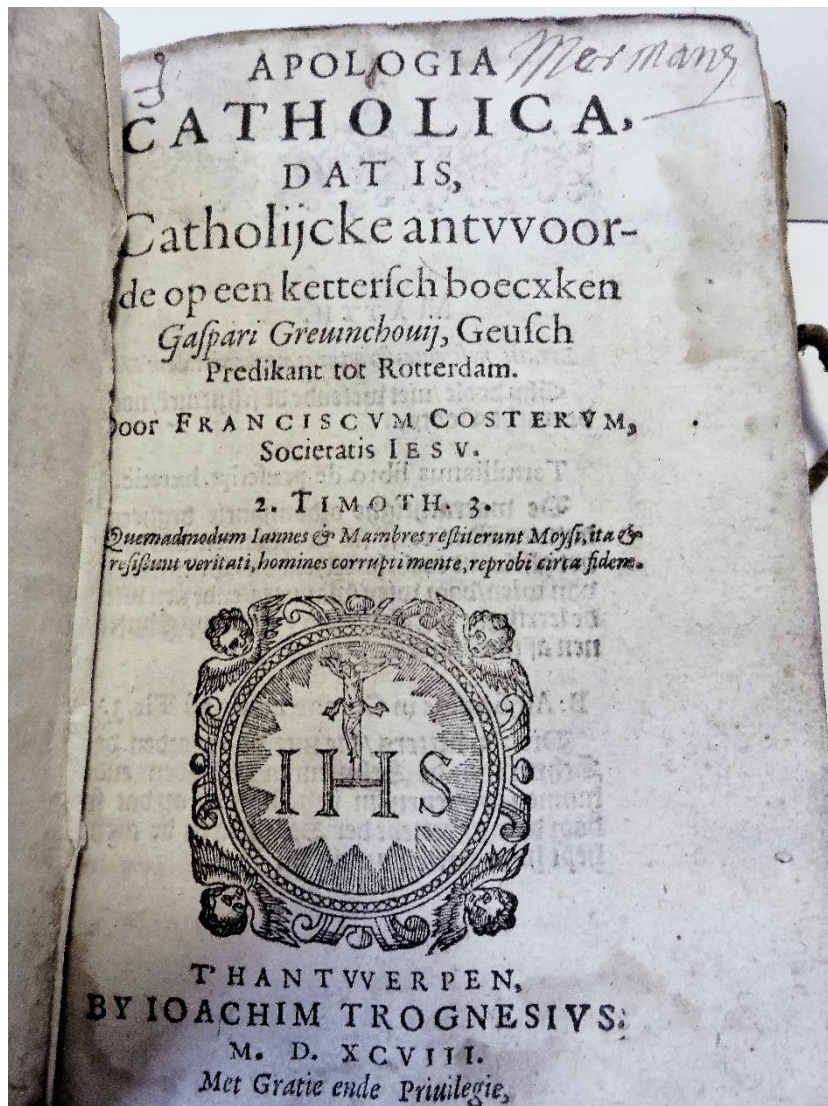
alle syne voornaemste stucken ende eene korte wederlegginghe van den catechismvs der calvinisten. In dit tweede deel van een triologie zette de auteur, Cornelis Hazart SJ, niet alleen de kerkelijke leer uiteen, maar trachtte hij tegelijkertijd de Heidelbergse catechismus te weerleggen. In feite werd de overwinning van de Katholieke Kerk op het protestantisme benadrukt.²⁴ In dit lijvige boek (720 blz.) staat dat het eigendom was van *Joannes Baptista Cambré gebortigh van Kastel ten jaere gelijk men schrijft 1773*. Er wordt ook een Bocola K ... met datum 1701 vermeld en dat *desen boeck hoort toe aen de fondatie Joannes Mermans*.

Titelblad van Triumph vande christelycke leere ofte grooten catechismus met eene breede verklaringhe van alle syne voornaemste stucken ende eene korte wederlegginghe vanden catechismus der calvinisten. Polemisch werk van de jezuïet Cornelius Hazart. Dit boek werd in 1683 te Antwerpen gedrukt door Michiel Knobbaert. (invent. nr. M1650)

Een boek van Franciscus Costerus dat mogelijk gebruikt werd bij de ‘bescherming’ van de begijnen tegen de protestantse reformatie, is *Apologia catholica, dat is, catholijcke antwoorde op een kettersch boecxken Gaspari Greuinchouij, geusch predikant tot Rotterdam* (invent. nr. M1501). Volgens het boekmerk (1626) was Hans Vossius, pastoor te Dessel, de eigenaar van

deze schriftelijke verdediging tegen 'ketterse' geschriften. Mogelijk werd dit boek door zijn neef Johannes, pastoor in Dessel vanaf 1687²¹, aan pastoor Mermans geschonken.

Titelblad van *Apologia catholica*, dat is, catholijcke antwoorde op een kettersch boecxken Gaspari Greuinchouij, geusch predikant tot Rotterdam, auteur: *Franciscus Costervs*, *Societatis Jesu*, in 1598 in Antwerpen gedrukt door Joachim Trognesis, 225 p.

Een boek dat alleen maar in de contrareformatietijd kon worden geschreven, is *Catholijcken echo*, ofte waeren Gendtschen vveder-galm, teghen de valsche-opvverpende stemme van onse daghelijcksche over-komende ghepretendeerde ghereformeerde (drie delen). Geschreven door Arnout van Geluwe en te Antwerpen in 1649 gedrukt bij de weduwe van Jan Cnobbaert (invent. nr. M1605). In dit boek staat het handteken van Mechtildis Loijckx (geprofest 23.09.1636 - †27.12.1682).

Een boek waarin de gereformeerde kritiek op de katholieke transsubstantieel werd bestreden²⁴, is het door Christophe de Cheffontaine O.F.M. geschreven *Redenen seer sterck, claer, ende seer ptaemende, ghegrondt in het suyver, ende louter Godes woort... bequaeme om t' over-tuygen ... de ghepretendeerde ghereformeerden vande reele thegenvvordigheyt des vvaerachtigen Lichaems, ende Bloets Iesv Christi in het H. Sacrament des Outaers*. Dit boek werd uit het Frans vertaald door Barthelemy d'Astroy en in 1649 in Luik gedrukt bij Jan Tournay. (invent. nr. M1645)

Het boekje geschreven door Pater Petro Godferidi, O.F.M., *De woestijne des Heeren: leerende hoe een goet kersten mensche, Christum d'licht der waerheyt sal na-volghen in dese duyster woestijne des bedroefder werelts, in alle deuchden der volmaectheyt*, werd in 1612 in Antwerpen gedrukt bij Hieronymus Verdussen. Het was eigendom van Cattelyn (Catharina?) en Anna Huysmans, beiden jubilaris van dezen Hof.

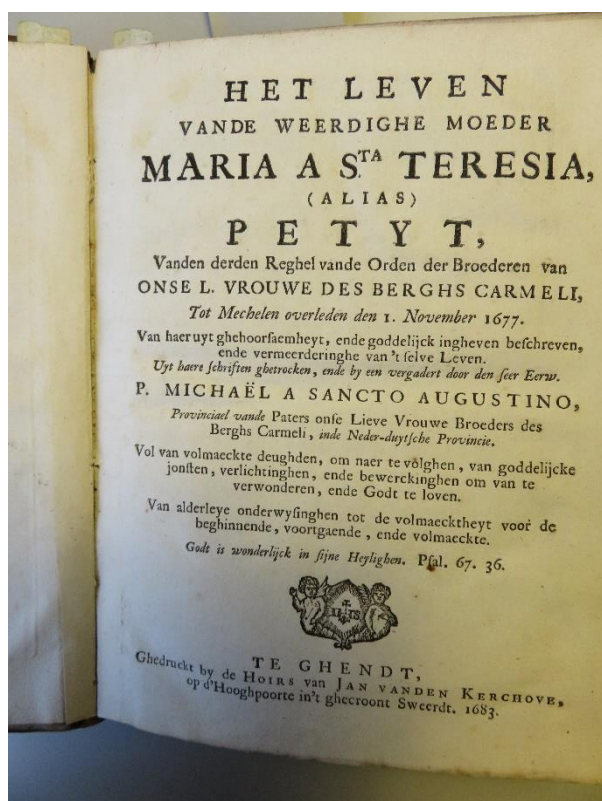
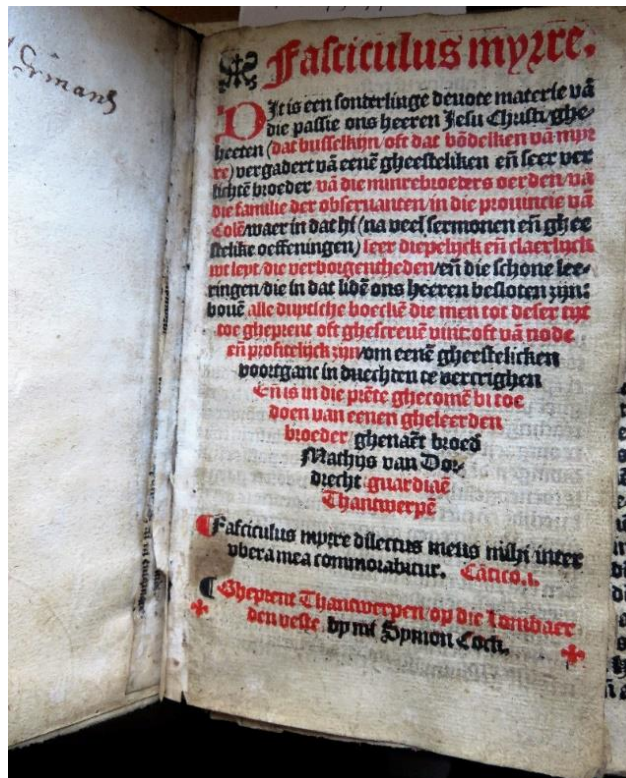

Foto 6: Titelblad van deel I van *Het leven vande weerdighe moeder Maria a S.Ta Teresia, (alias) Petyt*.

Van Maria Petyt (°Hazebroek 1623 - †Mechelen 1677), de laatste vertegenwoordigster van de Brabantse mystiek, zijn de mystieke geschriften uitgegeven door Michaël a S. Augustino (Jan van Ballaert, haar biechtvader) te Gent bij de erfgenamen van Jan Vanden Kerchove.²⁶ Het werk verscheen onder de titel *Het leven vande weerdighe moeder Maria a S.Ta Teresia, (alias) Petyt, vanden derden reghel vande Orden der Broederen van Onse Lieve Vrouwe des Berghs Carmeli*. Het werk bestaat uit vier grote delen, waarvan de delen I, II en III verschenen in 1683 en deel IV in 1684. De eerste twee delen (invent. nr. M1619) en de laatste twee (invent. nr. M1618) zijn samengebonden. Het eerste deel bevat de eigenlijke biografie (300 blz.). De overige drie delen, samen 1125 bladzijden, zijn samengesteld uit Petyts schriftelijke verslagen aan haar biechtvader. De aanwezigheid van dit volledige werk in de Mermans-fundatie is verwonderlijk, want tot het midden van de 20ste eeuw was Maria Petyt een van de weinig zeggende namen. Pater van Mierlo vermeldt in 1952: “Nabloei van onze beste mystiek is het werk van de weinig bekende Mechelse karmelietes Maria Petit.”¹⁹ In 1962 bracht de studie van pater Deblaere, *De mystieke schrijfster Maria Petit*, daar verandering in.²⁷

Het oudste boek, met als titel *Fasciculus myrrae*, werd in 1539 in Antwerpen gedrukt (invent. nr. M1511). *Fasciculus myrrae: Dit is een sonderlinge devote materie van die passie ons heren Jesu Christi gheheten (dat busselkijn oft dat bondelken van mirre)* werd geschreven (‘vergadert’) door een minderbroeder uit Keulen en in opdracht van de gardiaan te Antwerpen, Mathijs van Dordrecht, in Antwerpen gedrukt door Symon Cock (uitgever/drukker).

Het oudste boek, met als titel *Fasciculus myrre*, werd in 1539 in Antwerpen gedrukt.

Mirre heeft sinds de oudheid een religieuze betekenis. Bij de verbranding van de mirrekorrels stijgt de geur op naar de hemel ter verheerlijking van God en wordt zo een symbool van gebed. Mirre symboliseerde ook het lijden en de dood. Bernardus van Clairvaux brengt in zijn preken over het Hooglied het bundeltje mirre in verband met het lijden van Jezus vanwege de bitterheid van de mirre.²⁹ Volgens Ruusbroec moeten wij bij het overwegen van het lijden van de Heer Zijn gevoelige mensheid beschouwen als een mirreboom, rijk beladen met de bittere mirre van Zijn lijden.³⁰

In mijn inleiding staat dat in de 13de en 14de eeuw sommige begijnen hoog opgeleid waren. Toen en veel later waren er, zoals bij de meerderheid van de gelovigen, echter ook veel ongeletterde begijnen. Eeuwenlang werd de blijde boodschap via schilderijen, houtsneden en later door prenten aan de gelovigen doorgegeven.¹⁴ Veel van de hierboven beschreven boeken bevatten veel houtsneden, zodat ook de begijnen die niet konden lezen, de inhoud van het boek of van een voorgelezen passage beter konden begrijpen en ook de prent konden gebruiken bij het mediteren.

Pastoor Mermans bezat een rijk geïllustreerde gewijde geschiedenis, waarin de houtgravures ‘belangrijker’ zijn dan de korte teksten. In het in Lyon in 1558 door Jan De Tournes uitgegeven boekje *Qvadrins historiqves de la bible; Reuuz, & augmentez d’un grand nombre defigures* (invent. nr. M1507) worden teksten uit het Oude Testament samengevat in kwatrijnen en bij elke kwatrijn hoort een houtsnede. De houtsneden zouden van Bernard Salomon zijn en de teksten van Claude Paladin. Het boek draagt hij op aan *A trefreuerente Dame Jeanne de la Rochefoucaud, Abbeffe de Notre dame de Xaintes*. Dit boek bevat ook een in Lyon (Hans Tornesius, 1564) uitgegeven Duitse vertaling van het Nieuwe Testament, *Wol gerissnen vnd geschnidten figuren ausz der Neuwen Testament*. Ook hier worden teksten samengevat in verzen, vergezeld van houtsneden.

Een bladzijde uit het Oude Testament, met een afbeelding van Jonas en de walvis en rechts de titelbladzijde van het in het Duits vertaalde Nieuwe Testament.

Tekst en foto's

Hugo Vanden Bossche

Litratuur en noten

1. Mannaerts P., Vercammen E. (2004) *Inventaris van de muziekcollectie van het Begijnhof te Turnhout*, Resonant, in samenwerking met De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw en TRAM 41, Stadsarchief Turnhout.
2. Mannaerts P. (ed.) (2008) *Beghinae in cantu instructae. Muzikaal erfgoed uit Vlaamse begijnhoven (middeleeuwen - eind 18de eeuw)*.
3. Simons W. (2001) *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, pp. 43, 83, 194.
4. Vanden Bossche H. (2013) *Begijnen, Begijnhoven en het Begijnhof van Turnhout*, vzw De Vrienden van het Begijnhof/Brepols Publishers, Turnhout, pp. 16, 60, 72, 84, 87-89, 98, 111, 136.
5. Simons W. (1992) *Begijnen en begarden in het middeleeuwse Dowaai*, De Franse Nederlanden, 17de jaarboek, uitgegeven door de stichting Ons Erfdeel vzw, pp. 180-197.
6. Van den Berghe J. (2016) *Vergeten vrouwen*, Polis, Kalmthout, p. 95.
7. Vanden Bossche H. (2016) *De middeleeuwse 'begijnenbeweging' 12de-13de eeuw, Deel 1: het bisdom Luik*, Begijnhofkrant 53, p. 2-8.
8. Vanden Bossche H. (2014) *De 'sacramentslobby' van de begijnen en andere mulieres religiosae*, Begijnhofkrant 44, p. 1.
9. Faesen R. (2003) *Lichaam in lichaam, ziel in ziel. Christusbeleving bij Hadewijch en haar tijdgenoten*, Uitgeverij Carmelitana, Gent, pp. 19, 37.
10. Vaske B. (1993) *Het boekenlijstje van de Haarlemse begijnen*. Ons geestelijk erf: driemaandelijksch tijdschrift gewijd aan de studie der Nederlandsche vroomheid vanaf de bekeering tot circa 1750, Vol. 67, p. 132-146.
11. Roozen I. (2013) *Vrijheid in gebondenheid*, Stichting Breda's Begijnhofmuseum, p. 56-61.
12. Vanden Bossche H. (2016) *Inventaris van de boekencollectie van het begijnhof te Turnhout*, Verbeterde en uitgebreide versie, Herkomstonderzoek, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw. Deze inventaris werd opgesteld in samenwerking met Bert Tops en Alain Van Hove. De door Johan Van Gorp samengestelde inventaris van de boeken uit de 16de tot en met de 18de eeuw vormde de basis.

Voor het raadplegen van de inventaris: ga naar www.vriendenbegijnhof.be. Onder de hoofding 'Artikels en transcripties' staat 'Inventaris van de boekencollectie van het Begijnhof te Turnhout'; download: [Inventaris boeken begijnhof 2016](#).

13. Majérus P. (2003) *De spiritualiteit der begijnen, tussen extase en een zachte levenswijze*. In: De Cant G., Majérus P., Verougstraete C., De Hemptinne R. (2003) *Een onafhankelijke*

vrouwenwereld. *Van de 12de eeuw tot heden*. De Vlaamse begijnhoven. Luciole-gids voor de intelligente reiziger, Riverside, USA, p. 68.

14. Gielis M. (2007) *Boeken i.v.m. de bijbel uit het Begijnhofmuseum en Stadsarchief*, In: Brochure tentoonstelling 'Dlevende woort Gods', Twee eeuwen Bijbeluitgaven in Turnhout (29.09 tot 18.11.2007), Begijnhofmuseum, Turnhout, pp. 48-50.
15. Rijksarchief Leuven, Archief Oude Universiteit, nr. 1749, Stichting van de Bursa Mariana (Mol) door Jan Mermans, van Mol, S.Th.B., pastoor van het begijnhof van Turnhout, bij akte van 5 augustus 1676: akte; testament; beheer; stamboom; toekenning 1676-1794 (opgezocht door Bert Tops).
16. Afschrift van de statuten van de fundatie Mermans (1693), Stadsarchief Turnhout, Archief Begijnhof Turnhout, Referentiecode: 100,
<http://www.archiefbankkempen.be/index.php/begijnhof-turnhout-archief-van-het;fileList>
17. *Begijnen en Priesters die op het begijnhof woonden* (Stadsarchief Turnhout)
<http://www.stadsarchiefturnhout.be/nl/2432/content/4035/toegangen.html>
18. Smeyers M. (1997) *Laatgotische miniatuurkunst in Vlaanderen 1475-1550*, In: Vlaamse miniaturen voor vorsten en burgers, Ludion, Gent, p. 29.
19. Van Mierlo J. (1952) *De letterkunde tot 1750*, In: Lamberty M. en Lissens R.F. (eds.) *Vlaanderen door de eeuwen heen*, Elsevier/Brussel, pp. 116, 124.
20. Register en 'Regels ende statuten van den beggijnhove tot Turnhout'. Bevat de statuten aangepast door bisschop Joannes Ferdinandus de Beughem (1683)/*Modes Professoinis/Decreten, Ordonnanties en de Reglementen tot Directie vant Begijnhof* (1859)/*Catalogus Pastoors van het Begijnhof* (vanaf 1411)/*Catalogus kapelanen en assistenten/Lijste van de jou^{fwen} Grootmeesteressen van de Beggijnhove tot Turnhout*/Naemen van de Begijntiens geprofessiit op den Hove (vanaf 1600)/Naemen vande overledene Begijntiens (vanaf 1599)/Naemen van de werellicke personen moeders, susters, scholieren ende andere dochters opdit hof overleden (tot ca. 1800), (invent. nr. Mu2)
21. Dergent K., Van Gorp J. (2010) *Van Charles Mermans (°1927) naar Johannes Mermans (°1630 - †1697) pastoor op het begijnhof van Turnhout en geëerd in de Mermanskamer*, Begijnhofkrant 28, p. 12-15.
22. <http://www.wimbeurskens.nl/god/boek/317/Deel-I-Nada-te-turbe.html?print=1>
23. Gielis M. 'Gij hebt ons voor U gemaakt en onrustig is ons hart tot het rust vindt in U', Enkele aantekeningen betreffende de discussie over *Surnaturel* van Henri de Lubac,
<http://users.telenet.be/denise.dinart/Theologie/natuurverlangen.htm>.

24. Van Gennip J. (2014) *Een comparatief onderzoek naar de Nederlandstalige controversepublicaties van de jezuïeten in de 17de-eeuwse Republiek*, Verloren, Hilversum, pp. 51, 52, 425, 563.
25. Paus Benedictus XVI (2011) *H. Robertus Bellarminus*, RK Documenten.nl
26. Merlier J.R.A. (editie 1976) *Het leven van Maria Petyt (1623 -1677)*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, http://www.dbnl.org/tekst/pety002jmer01_01/pety002jmer01_01_0001.php
27. Deblaere A. (1962) *De mystieke schrijfster Marie Petyt (1623–1677)*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Vide reeks, Bekroonde Werken 87, Gent.
28. De Cleene M. (2008) *De plantencode. De betekenis van kruiden, struiken en bomen in de Europese volkscultuur*, Davidsfonds, Leuven, p. 52.
29. Van Aelst J. (2011) *Vruchten van de Passie*, Verloren, Hilversum, p. 77.
30. Verdeyen P. (1981) *Ruusbroec en zijn mystiek*, Davidsfonds, Leuven, p. 166-168.